

WAT IS LIEFDE?

Deze zomer was ik samen met twee jonge kinderen en hun moeder drie weken in de bergen. Het huis waar wij verbleven ligt aan een steil wandelpad, een half uur lopen van een dorp vandaan. De dagen vulden zich met wandelen, boodschappen doen, koken, eten, spelen en onderwijs van de imposante natuur genieten. Werkbeslommeringen verdwenen langzaam maar zeker naar de achtergrond. Af en toe dwaalden mijn gedachten af naar deze slotbijeenkomst van het jubileumjaar met als titel *In alles de liefde*, waar ik over de toekomst van de remonstranten zou spreken. Echt druk kon ik me er nog niet om maken, de zomer leek nog lang ...

Op een zondag bezocht ik de Engelse kerk in het bergdorp. De pastor, afkomstig uit Oxford, sprak over de *Kijk naar leliën des velds* (Matt 6). Hij verwees naar een schilderij van de Schotse schilder McTaggart (1835-1910) met dezelfde titel. Deze schilder was afkomstig uit een arm plattelandsgezin in West Schotland, en begiftigd met groot talent. Toen hij op 16-jarige leeftijd naar Edinburgh vertrok, waarschuwde de dominee hem dat 'Kunst het spel van de duivel is'. In Edinburg viel hij door zijn afkomst en grote creativiteit buiten de gevestigde kringen. Hij was zijn tijd vooruit, een Schotse voorloper op het impressionisme. Hij is in veel opzichten een 'outsider' en wordt gekweld door sombere buien. Op een dag kijkt hij naar zijn tuin met spelende kinderen, een alledaags tafereel, en 'voelt zich geliefd door zijn kinderen en geaccepteerd door God'. Hij maakt er een schilderij van - *Consider the lilies*- dansende kinderen in een tuin met weelderig bloeiende leliën. Een lieflijk zomers plaatje, vol van jong leven, heldere kleuren en een overvloed aan plezier. Zo zijn ook Gods liefde en genade, aldus de pastor, al kunnen wij die begrenzen door slecht voor elkaar te zorgen en slecht voor de aarde te zorgen. Geïnspireerd verliet ik die ochtend de kerk. Het kijken naar spelende kinderen te midden van prachtige natuur en daar iets van goddelijke liefde in voelen hadden me geraakt.

's Avonds bij de *Evensong* ging het opnieuw over liefde. De pastor haalde drie momenten uit het leven van Jezus naar voren om uit te leggen wat liefde is: de voetwassing, het kruis en de opstanding. De voetwassing staat voor het dienen van anderen mensen, *serving other people*. Het kruis voor zelfopoffering, *sacrifice*, dienen is grenzeloos, zozeer dat je bereid dient te zijn jezelf op te geven. De opstanding, *resurrection*, staat voor 'eindeloos betekenisvol', het dienen van anderen en de onteigening van jezelf zijn niet te vergeefs, maar staan in het teken van iets groots.

Die avond liep ik verwonderd en verward naar huis. Dit kon geen toeval zijn – twee keer een kerkdienst over liefde! Ik had het gevoel dat mij iets duidelijk gemaakt werd met het oog op het thema van vandaag *In alles de liefde...* Maar wat precies wist ik nog niet. De toppen van de bergen kleurden rood en zwegen ...

Twee boeken die ik bij me had hielpen mij verder op weg. Twee moeders die indringend schrijven over de liefde voor hun kinderen, *Blauwe nachten* van Joan Didion en *Why Religion?* van Elaine Pagels. Aan de hand van hun werk ben ik meer te weten gekomen over de drieslag van de liefde (*serving other people, sacrifice, endless purpose*) - en hoe dit kan helpen bij het nadenken over de toekomst van remonstranten.

BLUE NIGHTS

Joan Didion (1934), een bekende Amerikaanse journaliste, schreef in 2011 het boek *Blauwe nachten*. Zij vertelt hierin over de tragische dood van haar geadopteerde dochter Quintana, die in augustus 2005 overleed, twintig maanden na de plotselinge dood van haar man John Dunne (1932-2003), de vader van Quintana. Het hartverscheurende boek cirkelt rond twee belangrijke thema's. Het eerste is *Being together*, samenzijn, in de zin van fundamenteel zorgend voor elkaar en op de ander gericht zijn. Het tweede is de verantwoordelijkheid van gedenken, de ander in leven houden. Beide zijn voor onze geloofsgemeenschap relevant en leren ons iets over liefde.

Het boek begint met een passage over het fenomeen *blauwe nachten*

“In bepaalde wereldstreken treedt er voor en na de zomerzonnenevende een periode op, van al met al enkele weken, waarin de schemeringen lang en blauw worden. [...] Je merkt het pas wanneer april ten einde loopt en mei begint: een verandering in jaargetijde, het wordt nog niet echt warmer – het wordt nog helemaal niet warmer – en toch lijkt de zomer opeens dichtbij, een mogelijkheid, een belofte zelfs. Je loopt langs een raam, je wandelt naar Central Park, en opeens omzweeft je de kleur blauw: het licht zelf is blauw, en in de loop van een uurtje wordt dat blauw dieper, intenser, ook al wordt het donkerder en vager, tenslotte heeft het iets van het blauwe glas op een heldere dag in Chartres [...] De Fransen noemen dit tijdstip *l'heure bleue*. De woorden roepen klanken en echo's op – schemer, deemster, donkerte, duisternis. [...] Tijdens die blauwe avonden heb je het idee dat de dag nooit voorbij zal zijn. Naarmate de blauwe avonden ten einde lopen (en dat gebeurt onafwendbaar) bevangt je een lichte kou, een voorgevoel van ziekte, op het moment dat het je opvalt: het blauwe licht taant, de dagen korten al, de zomer is voorbij. [...] Blauwe avonden zijn het tegenovergestelde van het sterven van het licht, maar ze zijn er ook de voorafschaduw van.”(5)

Met deze beschrijving van *blauwe nachten* zitten we in het hart van het boek. De tijd verstrijkt, maar niet voor mij. *De tijd verstrijkt. Kan het zijn dat ik dat nooit heb geloofd? Geloofde ik dat de blauwe avonden eeuwig konden voortduren?*

In het boek dwaalt Joan Didion door haar herinneringen. De tijd verstrijkt, man en kind allemaal voorbij. Ze heeft de vijfenzeventig gehaald, maar het lijkt alsof er in de berekening van de jaren een foutje zit: gisteren was ze nog in de vijftig, in de veertig. Ze herinnert zich als de dag van gisteren dat ze eenendertig was. Quintana, haar dochter, werd geboren toen ze eenendertig was. Ze herinnert zich als de dag van gisteren dat ze Quintana van de kraamafdeling mee namen naar huis, gewikkeld in een met zijden gevoerde kasjmieren omslagdoek.

De tijd verstrijkt. Spijt, wroeging, angst dat ze de alledaagse momenten, de 'gewone zegeningen' onvoldoende heeft gewaardeerd.

Dagboekantekeningen van haar man van lang geleden. Hij bracht in die tijd Quintana naar school, omdat zij het te druk had met een boek. 's Morgens haalt hij hout om de kachel aan te maken, daarna roept hij het kind uit bed, maakt een ontbijt voor haar klaar, vult een broodtrommeltje met sandwiches.

'Aangekomen bij school liep ze de steile heuvel af. Alle kinderen waren in uniform: Quintana droeg een geruite overgooier met een witte trui eronder, en haar haar – door de zon in Malibu was ze stroblond – zat in een paardenstaart. Ik keek haar na terwijl ze de heuvel af verdween, met op de achtergrond de uitgestrekte Stille Oceaan, en ik vond dat het mooiste wat ik ooit had gezien. Ik zei dan ook tegen Joan: 'Dat moet je zien, kindje.' De volgende ochtend ging Joan met ons mee, en toen ze Q heuvelaf zag verdwijnen begon ze te huilen.'(31)

Het alledaagse samen zijn, zorgen voor elkaar, op de ander gericht zijn... Heeft ze het genoeg gewaardeerd? Is ze niet te vanzelfsprekend langs het kostbare heengegaan?

En wij als geloofsgemeenschap? Al bijna een jaar vieren we 400 jaar remonstranten. We kijken achterom, naar wat er allemaal in 400 jaar gebeurd is, onwaarschijnlijk lang lijkt die periode. Allemaal voorbij. De wereld van toen nauwelijks meer voorstelbaar. Hoe kijken we naar onszelf, ons hedendaagse zelf? 'Blue nights for ever', of beseffen we dat ook onze tijd verstrijkt? Ook wij gaan voorbij, ons samenzijn, onze zorg voor elkaar, onze zorg voor de wereld. In een oogwenk vallen we eruit, of valt de ander uit ons. Wij vallen uit elkaar en uit de tijd. Hebben we het alledaagse dan genoeg gewaardeerd? De lange vergaderingen, de AV's van Beraad en Bestuur, de zondagse vieringen, de grote betrokkenheid van veel deelnemers, de ruzies die daaruit soms ontstaan ... kunnen we dit alles zien als uiterst kostbaar?

Een tweede thema in het boek van Joan Didion is *herdenken*. Zij worstelt met de angst dat haar iets zal overkomen. Ze is niet bang voor de dood, maar wel voor het verloren gaan van haar herinneringen. Als zij verdwijnt, wie is er dan nog die zich de eerste stapjes van Quintana herinnert?

De seizoenen in New York – het meedogenloze vallen van de bladeren, het gestage donkeren van de dagen, de blauwe uren zelf – duiden alleen maar op de dood. Er was een uur dat ik een kind kreeg. Dat seizoen is verstreken. Het seizoen dat ik haar niet hoor meezingen met de cassette recorder, dat heb ik nog niet ontdekt. Ik hoor haar nog steeds tegen de cassette recorder zingen. *I wanna dance*. (69)

De laatste pagina's van haar boek gaan over de verantwoordelijkheid om wat voorbij is in leven te houden.

Ik weet dat ik haar niet meer kan bereiken. Ik weet dat ze [...] onder mijn aanraking zal vervagen. Verdwijnen. Vervagen zoals de blauwe avonden vervagen, sterven zoals het licht sterft. Terugkeren in het blauw. Ik heb zelf de as in de muur bijgezet. Ik heb zelf de deuren van de kathedraal om zes uur op slot zien gaan. Ik weet wat ik nu doormaak. Ik ken de fragiliteit, ik ken de angst. Wat verloren is gegaan zit al in de muur. Wat verloren is gegaan, zit al achter gesloten deuren. Wel de angst om wat er nog meer verloren zal gaan. Misschien ziet u niets meer wat nog verloren kan gaan. Toch is er geen dag in haar leven dat ik haar niet zie. (186)

Ook wij remonstranten kunnen wat voorbij is in leven houden door te gedenken. Wij hebben dit jaar onze verantwoordelijkheid genomen, en onze voorvaders en moeders, onze oudere zusters en broeders, in leven gehouden. En nog is het jaar is niet voorbij, er volgen nog een symposium en twee boeken. Door te gedenken blijven degenen met wie wij in liefde verbonden waren in leven én hiermee geven we betekenis aan ons eigen leven. Gedenken en de waardering voor het alledaagse zijn echter niet het enige. Een derde verantwoordelijkheid kwam ik op het spoor door het boek van een andere vrouw die indringend schrijft over haar kinderen *Why Religion?* van Elaine Pagels.

WHY RELIGION?

Elaine Pagels (1943) is een Amerikaanse religiewetenschapper. Zij was betrokken bij de vertaling en bestudering van de Nag Hammadi geschriften, die in 1945 in Egypte gevonden werden. Op basis hiervan schreef ze het boek *The Gnostic Gospels* (1979). Hierin werkt ze het idee uit dat de christelijke kerk gefundeerd is op een geloofsgemeenschap met heel verschillende, vaak tegengestelde gezichtspunten en geloofspraktijken, waarvan er in de eerste eeuwen veel verketterd zijn en hierdoor verborgen geraakt. Door de ontdekking en bestudering van de Nag Hammadi geschriften worden die inzichten en praktijken opnieuw toegankelijk. Volgens Pagels gaat het hier om de contouren van gecensureerde vormen van Christendom. In het Nieuwe Testament wordt de rol van vrouwen geminimaliseerd, vrouwen worden buitengesloten van leiderschap en macht, maar de verborgen teksten staan bol van vrouwelijke verbeeldingen, zelfs voor God. 'Wie heeft besloten welke boeken in het Nieuwe Testament werden opgenomen, en waarom? Wie hoort erbij en wie niet – en wie heeft het recht om dat te zeggen?', zo luiden haar vragen. Pagels krijgt enorm veel kritiek van gerenommeerde hoogleraren – het heeft haar vooral geholpen om haar eigen stem te vinden, constateert ze dertig jaar later nuchter.

In haar boek *Why Religion?* vertelt ze over haar werk van deze afgelopen dertig jaar, maar vooral ook over de ingrijpende gebeurtenissen in haar leven in diezelfde tijd. Zij en haar man Heinz Pagels, natuurkundige, steun en toeverlaat bij haar academisch werk, krijgen een zoontje, Mark, dat op zesjarige leeftijd overlijdt.

Na het overlijden van haar zoontje is ze boos op mensen die suggereren dat zijn dood hen wellicht een 'spirituele les' kan leren, dat er misschien ook iets goeds uit voortkomt. Ze is furieus, sprakeloos van boosheid. 'Zou er iets goeds kunnen zijn dat het leven van een kind waard is? Zou ze hierin betekenis kunnen vinden?'

vraagt ze zich woedend af. Hooguit kunnen we betekenis *creëren*, constateert ze. Ze laat zich inspireren door wat de Russisch-Orthodoxe heilige Maria van Parijs schreef na het overlijden van haar zesjarige dochtertje. She felt her “whole natural life ... shaken ... disintegrated; desires have gone ... meaning has lost its meaning.” Maar in plaats van in passiviteit te verzinken, redt ze het leven van kinderen van anderen in Parijs tijdens de Nazi bezetting.

Pagels wil net als Maria van Paris nieuwe betekenis *creëren*. Zij doet dat door haar man voor te stellen een tweede kind te adopteren. (Eerder adopteerden ze Sarah. Het spelen van de peuter helpt hen in de eerste maanden na het verlies van hun zoon). Ze realiseren zich dat de gepassioneerde liefde voor hun overleden kind van hen vraagt om van andere kinderen te houden. Een jaar na het overlijden van Mark komt hun zoontje David in hun gezin.

Die zomer, tijdens hun vakantie in de bergen van Colorado, hun jongste kind is drie maanden, verongelukt haar man Heinz bij de afdaling van Peak Pyramid. Haar wereld breekt stuk [...] *our world shattered when his body shattered on the rocks (153) [...] Any sense of safety that I'd ever had shattered with him. I was overwhelmed to realize that the man whose enormous competence and care I'd counted on could have been, himself, so shockingly vulnerable (159). [onze wereld brak stuk toen zijn lichaam op de rotsen stuk viel. Elk gevoel van veiligheid dat ik ooit had gehad brak met hem. Ik werd overspoeld door het besef dat de man op wiens kunnen en zorg ik zo rekende zelf zo schokkend kwetsbaar kon zijn.]*

Drie dagen na het gebeuren bezoekt ze een Trappistenklooster in de buurt. Broeder Theophanes loopt met haar naar de kapel, steekt de kaars voor het gebed voor de doden aan en ze zitten samen in stilte. ‘His presence, sitting motionless in prayer, opened a deep well of quiet.’

In deze stilte wordt ze geconfronteerd met haar woede. Achtergelaten met twee kleine kinderen ...

Een jaar later gaat ze opnieuw naar hun favoriete vakantieplek in de bergen. ‘The vast forests and the surrounding mountains seemed to place our situation into a far greater perspective. (203)’ DE UITGESTREKTE BOSSEN EN OMRINGENDE BERGEN LEEK ONZE SITUATIE IN EEN VEEL GROTER PERSPECTIEF TE PLAATSEN ... Ze bezoekt het klooster en mediteert. ‘Hoe verder gaan?’ is de vraag die vanuit de diepte oprijst.

Ze verwijst hier naar Viktor Frankl, de Weense psychiater en overlevende van de Holocaust. ‘In een situatie die veel meedogenlozer was dan de mijne schreef hij dat als onze levens ‘turn out different from what we expect, we have to do “what life expects of us. (204)” ALS ONS LEVEN ANDERS LOOPT DAN WE VERWACHTEN, MOETEN WE DOEN WAT HET LEVEN VAN ONS VERWACHT

Hoe kan zij doen wat het leven van haar verwacht? Erkennen wat gebeurd is, is noodzakelijk schrijft ze, zelfs als dat tientallen jaren duurt, zoals bij haar. Het Nee van het leven onder ogen zien – ze zoekt en leest, ook de volgende dichtregels van Wallace Stevens:

After the final *no*, there comes a *yes*. And on that *yes*, the future world depends. *No* was the night. *Yes* is the present sun.(232)

HIER zien we een scharnierpunt, een derde motief van de liefde, die voor ons remonstranten uiterst relevant is. De blauwe nachten met de belofte van de zomer die komen ging, kondigden het sterven van het licht al aan. Voor je het weet is alles voorbij. Duisternis alom. ‘Hebben we de zorg voor elkaar dan genoeg gewaardeerd?’ vroeg Didion zich af. Door te herinneren houdt zij wat voorbij is in leven.

Ook voor ons geldt dit: Onze liefde en zorg voor elkaar in het alledaagse kleurt het heden en maakt het kostbaar. Onze verantwoordelijkheid om te gedenken houdt het verleden levend. Hiermee echter is de liefde niet vervuld, ook voor onze geloofsgemeenschap niet. Het sterven van het licht draait zich om, nacht wordt dag. ‘After the final *no*, there comes a *yes*.’ Hoe kunnen wij doen wat het leven van ons vraagt?

Pagels kan haar *Yes* niet forceren. 'Pas toen ik begon te ontwaken in de ochtend en het zonlicht zag, dankbaar voor de warmte, kon ik weer in de secret gospels duiken'. Waar hield ze zo van in die teksten?

In het laatste deel van haar boek schrijft ze over de troost, verdieping, hoop die ze vond in de secret teksten. In het bijzonder spreekt het gedicht *Thunder* haar aan, de goddelijke aanwezigheid, die overal schijnt, vaak op niet vermoede plekken. Wat deze bronnen laten zien, aldus Pagels, is dat veel mensen in de oudheid enorm veel tijd en energie besteedden aan zoeken naar manieren om het 'hart te helen'.

Op de een of andere manier is ze erin geslaagd om de 'real test' van het leven te doorstaan, schrijft ze op de laatste pagina van haar boek. Hoe? Ze heeft geen eenduidig antwoord. Twee kinderen waren er over om op te voeden, en ze was er zelf nog... en de onzichtbare banden die haar met talloze anderen en met de wereld en wat die wereld overstijgt verbindt. Ze sluit af met een oud Joods gebed: "Blessed art Thou, Lord God of the Universe, that you have brought us alive to see this day."

EN NU? LIEFDE EN TOEKOMST VAN REMONSTRANTEN

Terug naar de pastor uit Oxford in de Zwitserse Alpen en zijn drievoudige antwoord op de vraag: Wat is liefde? Hij verwees naar de voetwassing, het kruis en de opstanding – anderen dienen, jezelf opofferen en eindeloos betekenisvol zijn. Wat brengt de omweg langs Didion en Pagels?

De voetwassing *serving other people* staat voor het samenzijn – op de ander gericht zijn, voor elkaar en de wereld zorgen, je geliefd voelen, geaccepteerd weten – en de alledaagsheid daarvan ten volle waarderen. Pas als wij uit elkaar vallen beseffen we hoe kostbaar het was.

Het kruis *sacrafice* staat voor de verantwoordelijkheid van het gedenken, de ander – zij met wie wij verbonden waren en die maken wie wij zijn, in leven houden. We hebben het hier ook over onze rituelen, het vieren, het noemen van de namen, het avondmaal ...

De opstanding, *endless purpose*, staat voor de wending naar wat voor ons ligt, opengaan, doen wat het leven van ons vraagt. Het licht toelaten. Antwoorden op de toekomst die ons tegemoet komt. Zorg dragen voor 'de kinderen die nog over zijn', zorg dragen voor wie ons nieuw gegeven worden, uitreiken naar het leven en de wereld en wat die wereld overstijgt..

HOE kunnen wij deze drie opdrachten van de liefde vervullen? Het antwoord op deze vraag is niet eenduidig. We zijn erover met elkaar in gesprek, in werkgroepen, op een volgende AV van Beraad, een volgende AV van Bestuur ...

Vandaag past het ons met name om onze dankbaarheid uit te spreken dat God ons tot hier levend gebracht heeft, om met elkaar deze dag te vieren. Blessed are Thou, Lord God of the Universe, that you have brought us alive to see this day.

Christa Anbeek, 14 september 2019

Joan Didion (2012). *Blauwe nachten*. Antwerpen"De bezige bij.

Elaine Pagels (2018). *Why Religion? A Personal Story*. New York: Harper Collins Publishers

.....